

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PARLAMENT NAZORATINING
KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI****Rasulova Tursunoy To'liqinovna**

TDYU Davlat boshqaruvi huquqi mutaxassisligi magistranti

Telefon: +998915955053

trasulova87@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.15531798>

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida parlament nazoratining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda parlamentning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rni, uning nazorat funksiyalarining huquqiy asoslari va amaliy tatbiqi ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunchilik hujjatlariga tayangan holda parlament nazoratining turlari, mexanizmlari va ularning samaradorligi muhokama qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba va milliy qonunchilikning o'ziga xos xususiyatlari taqqoslanadi. Maqola parlament nazoratini mustahkamlash va demokratik boshqaruvni rivojlantirish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlari: Davlat, hokimiyatlar bo'linish prinsipi, parlament nazorati, Parlament nazorati obyekti va subyektlari, Oliy Majlis, Qonunchilik palatasi.

Kirish

Parlament nazorati demokratik boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida ijro hokimiyatining hisobdorligini ta'minlashda va qonun ijodkorligi jarayonlarining shaffofligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Parlamentlar davlat boshqaruvini, byudjet mablag'larining taqsimlanishini va qonunlar ijrosini nazorat qilish orqali xalq manfaatlarini himoya qiladi. Biroq parlament nazoratining samaradorligi ko'p jihatdan uning mexanizmlari qanchalik tizimli va mustaqil ekanligiga bog'liq.

Olimlarning fikricha, parlament nazoratining samaradorligi uning mustaqilligi, resurslari va qonunchilik bazasi bilan bevosita bog'liq. Masalan, Jon Lokk va Monteskyening hokimiyatlar bo'linishi nazariyasi parlament nazoratining asosiy tamoyili hisoblanadi.

Metodologiya

Qiyosiy tahlil: Turli mamlakatlar (Buyuk Britaniya, Germaniya, O'zbekiston) parlament nazorati mexanizmlari taqqoslandi.

Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risidagi qonunlar va parlament nazorati bilan bog'liq boshqa hujjatlar ko'rib chiqildi.

Ekspertlar fikri: siyosatshunoslar va parlament tadqiqotchilarining fikrlari, shu jumladan, Xalqaro parlament ittifoqi (XPI) hisobotlari ma'lumotlari asos sifatida olindi.

Muhokama

Yagona xalq suvereniteti g'oyasining tarafdori J.J.Russoning ta'kidlashicha, «parlament millat va xalq irodasini aks ettiruvchi idora bo'lganligi uchun ham xalq nomidan nazorat-tekshiruv funksiyasini bajaradi». Boshqa fransuz tadqiqotchisi B.Shantebuning fikricha, «parlament nazorat funksiyasi orqali o'zining birlamchi funksiyasi hisoblangan qonunchilik funksiyasini ta'minlaydi».

M.Lesaj ham parlament nazoratining ahamiyati masalasida fikr yuritib, «qonunni chiqargan organ uning ijrosini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lmasa, qonun «o'lik harflar»ga aylanib qolishini»¹ ta'kidlaydi.

¹ Foziljon OTAXONOV O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari institutidirektori, yuridik fanlar doktori, professor v.b. [O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi: parlament](#)

Yuqoridagi olimlarning fikrlarini tahlil qiladigan bo'lsak, J.J. Russo pozitsiyasi: Russo parlamentni "millat va xalq irodasini ifoda etuvchi idora" deb ta'riflaydi hamda uning nazorat-tekshiruv vazifasini xalq nomidan bajariladigan muhim yumush sifatida baholaydi. Uning fikricha, parlamentning nazorat vazifasi xalq manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan, chunki u xalqning vakillik organi sifatida hukumat faoliyatini kuzatib boradi va uni xalq irodasiga muvofiq yo'naltiradi. Ushbu yondashuvda nazorat vazifasi parlamentning asosiy qonuniyligini ta'minlash vositasi sifatida qaraladi, ya'ni xalq ishonchini saqlab qolish uchun nazorat zarur hisoblanadi.

Shantebu nazorat funksiyasini parlamentning qonunchilik faoliyatining uzviy qismi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, nazorat funksiyasi qonunchilik jarayonini mustahkamlashga xizmat qiladi, chunki u qonunlarning ijro etilishini ta'minlaydi va qonunchilikning samaradorligini oshiradi. Shantebuning yondashuvi pragmatikroq bo'lib, nazoratni qonunchilikning muvaffaqiyati uchun zarur shart sifatida ko'radi. Ya'ni, nazorat qonunlarni faqat qog'ozda qolmasligini ta'minlaydi va ularning amaliy natija berishiga yordam beradi.

Lesajning mulohazasi yanada ogohlantiruvchi xarakterga ega. U parlamentning nazorat funksiyasining yo'qligi yoki zaifligi qonunlarning «o'lik harflar»ga aylanish xavfini keltirib chiqarishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, qonun chiqaruvchi organ faqat qonun qabul qilish bilan cheklanmasligi, balki uning ijrosini ta'minlash uchun faol nazorat qilishi kerak. Lesajning yondashuvi nazoratning nafaqat qonunchilik sifatini oshirish, balki qonunlarning hayotda amal qilishini kafolatlash uchun muhimligini urgulaydi.

Uchala olim ham parlamentning nazorat funksiyasining muhimligini ta'kidlaydi. Russoning xalq vakilligi va legitimlikka urg'u bersa, Shantebu va Lesaj nazoratni qonunchilik jarayonining muvaffaqiyati bilan bog'laydi.

Parlament nazorati mexanizmlarining qonunchilikni takomillashtirishdagi o'rni haqida o'zbek olimlaridan T.Narbayeva, N.Ismoilov, A.Saidov, B.Mirboboyev, M.Mirakulov, R.Xakimov, Sh.Zulfikorov, H.Odilqoriyev, E.Xalilov, Sh.Yakubov va boshqalarning fikri ham e'tiborga molik.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskoriva asosiy ijrochisi bo'lishi kerak" ekanligini ta'kidlab o'tganlar.

Shu o'rinda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 12 iyuldagi Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar vakillari bilan videoselektor yig'ilishidagi ma'ruzasida: «Ijro hokimiyati idoralari faoliyatini nazorat qilishda Prezidentning asosiy ko'makchilari kim? Albatta, siz, muhtaram deputat va senatorlar. Sizlar mening oldimga kelib, ijro hokimiyati idoralarining kamchilik va nuqsonlari haqida asosli ma'lumotlar berishingiz, vazirlik va idoralar faoliyatini takomillashtirish bo'yicha masalani ko'ndalang qo'yishingiz, kerak bo'lsa, vazir va hokimlarni lavozimdan bo'shatishgacha bo'lgan takliflarni kiritishingiz lozim»².

Darhaqiqat, davlatning demokratik rivojlanishi tahlili shundan dalolat beradiki, agar davlat va jamiyat hayotiga doir masalalarni ko'rib chiqish va hal qilishda parlamentning ishtiroki darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, xususan, parlament nazorati mexanizmlari qanchalik takomillashgan

nazorati kecha va bugun https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-parlament-nazorati-kecha-va-bugun_291763

² Foziljon OTAXONOV O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari institutidirektori, yuridik fanlar doktori, professor v.b. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi: parlament nazorati kecha va bugun https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-parlament-nazorati-kecha-va-bugun_291763

bo'lsa, ijro hokimiyati organlari faoliyati ham shunchalik samarali tashkil etiladi.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palatasi to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonuni;
3. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonuni;
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Reglaman
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Reglamenti;
6. O'zbekiston Respublikasi "Parlament nazorati to'g'risida"gi Qonuni.

O'zbekiston Respublikasining Yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasining Davlat budgetini qabul qilish va uning ijrosini nazorat etish, parlament nazoratini amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi va kirishi belgilangan³.

O'zbekiston Respublikasida parlament nazorati quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlari ijrosi yuzasidan umumiy nazorat va monitoring;
2. Moliyaviy parlament nazorati;
3. Inson huquqlari sohasida parlament nazorati;
4. Davlat organlarini shakllantirish va mansabdor shaxslarni tayinlash yuzasidan parlament nazorati;
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan muhim siyosiy qarorlar qabul qilinganda parlament nazorati (dastlabki yoki keyingi).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonida qonun ijodkorligi va parlament nazorati jarayonlarida fuqarolarning ishtirokini ta'minlash orqali jamoatchilikning davlat boshqaruvidagi tashabbuskorligini oshirish, Oliy Majlis palatalari rasmiy veb-saytlarida parlament nazorati tadbirlarining yakunlari bo'yicha qabul qilingan qarorlar to'g'risidagi ma'lumotlarni joylashtirib borish amaliyotini yo'lga qo'yish⁴ kabi maqsadlar belgilangan lekin uni amaliyotda ishlamayotganligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasida parlament nazorati konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarga tayanib, davlat boshqaruvida shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Oliy Majlisning nazorat funksiyalari qonunchilik, ijro etuvchi hokimiyat va fuqarolar o'rtasidagi muvozanatni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Kelajakda parlament nazoratining samaradorligini oshirish uchun qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish va fuqarolar ishtirokini kengaytirish muhim hisoblanadi.

Parlament nazoratining samaradorligi bir qator omillarga bog'liq: qonunchilik bazasi, deputatlarning malakasi, moliyaviy mustaqillik va fuqarolarning ishtiroki. O'zbekistonda so'nggi

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son) <https://lex.uz/docs/-6445145>

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni

yillarda amalga oshirilgan islohotlar, xususan, parlamentning nazorat vazifalarini kuchaytirishga qaratilgan qonunlar ijobiy natijalar bermoqda. Biroq, deputatlarning malakasini oshirish va fuqarolar bilan yanada faolroq hamkorlik qilish zarurati kabi bir qator muammolar mavjud.

Parlament nazoratining muvaffaqiyati shaffoflik va ochiqlikka bog'liq. O'zbekistonda ommaviy eshituvlar sonini ko'paytirish va fuqarolar ishtirokini kengaytirish orqali bu yo'nalishda sezilarli taraqqiyotga erishish mumkin. Bundan tashqari, xalqaro tajriba, xususan, Buyuk Britaniya va Germaniya modellari O'zbekiston uchun foydali saboq bo'lishi mumkin. Masalan, mustaqil audit tizimini joriy etish parlament nazoratini yanada samaraliroq qilishi mumkin.

O'zbekistonda parlament nazoratining rivojlanishi uchun quyidagi takliflar beriladi:

- Parlament a'zolari uchun doimiy malaka oshirish kurslarini tashkil etish.
- Jamoatchilik eshituvlarini kengaytirish va fuqarolar ishtirokini rag'batlantirish.
- Xalqaro tajribani inobatga olgan holda mustaqil audit tizimini joriy etish.

Xulosa

Parlament nazorati demokratik boshqaruvning muhim elementi sifatida hukumatning javobgarligini ta'minlaydi. O'zbekistonda so'nggi yillarda bu borada sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, xalqaro tajribani qo'llash va fuqarolar ishtirokini oshirish orqali nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirish mumkin. Ushbu maqolada parlament nazoratining samarali mexanizmlari tahlil qilinib, ularni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son) <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni
3. F.OTAXONOV O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari institutidirektori, yuridik fanlar doktori, professor v.b. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi: parlament nazorati kecha va bugun https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-parlament-nazorati-kecha-va-bugun_291763
4. Prezident.uz